

XVII. YÜZYILDA İDİL KALMUKLARI İLE RUSLAR ARASINDAKİ MESELELER

MECNUN TARIK YILMAZ*

ÖZ: Moğolistan'da Halhalar ile yaptıkları mücadeleler neticesinde anayurtlarını terk etmek zorunda kalan Kalmuklar, 1562 yılında İrtiş Nehri'ne doğru göç etmişler, nihayetinde Batı ve Orta Kazakistan'a yerleşmişlerdir. Ancak bazı Kalmuk grupları, çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle bu topraklarda uzun süre kalamamışlar, 1625 yılından itibaren belirli periyotlarda batıya doğru ilerlemeye başlamışlardır. Nitekim 1630 yılında Tayşa Ho-Urlük liderliğinde batıya doğru göç eden Kalmuk grupları, tarih literatüründe İdil Kalmukları olarak adlandırılmışlardır. Bu Kalmuk gruplarının batıya doğru göçleri sırasında Astrahan civarındaki Nogay gruplarına saldırması, Rusların onlara tepki göstermesine neden olmuştur. Böylece Kalmuklar ile Ruslar arasında ciddi mücadeleler başlamıştır. Ancak Ruslar, Kalmuklar ile yaptıkları mücadelelerde herhangi bir başarı sağlayamamışlardır. Bu durum, Kalmukların önce İdil Nehri'ne kadar sokulmasına, ardından da hem İdil Nehri civarındaki hem de Kuzey Kafkasya'daki Rus şehirlerine saldırılar düzenlemesine imkân vermiştir. Tayşa Dayçin, iki taraf arasındaki mücadelelere son vermek ve barışı sağlamak amacıyla 1649 yılında Ruslara yemin etmiş, ancak kısa süre içerisinde onu bozmuş ve 1655, 1656, 1657 yıllarında yenilerini etmiştir. Onun torunu Ayuka döneminde de benzer durumlar yaşanmıştır. Kalmuklar ile Ruslar arasında yayılma ve yemine dair meselelerin devam ettiği sıralarda Rusların Kalmuklara karşı misyonerlik faaliyetlerine başlaması iki taraf arasında yeni bir meselenin daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makalenin amacı, XVII. yüzyılda İdil Kalmukları ile Ruslar arasındaki meseleleri ortaya koymaktır. Makale, kronolojik bir düzlemde ele alınmakta ve iki taraf arasındaki meselelere bağlı olarak üç başlık altında incelenmektedir. Makalede kaynak olarak, arşiv belgelerinden ve Rusça literatürden istifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalmuklar, Nogaylar, Astrahan, Ho-Urlük, Dayçin

PROBLEMS BETWEEN THE IDIL KALMYKS AND THE RUSSIANS IN THE 17TH CENTURY

ABSTRACT: The Kalmyks, who had to leave their homeland as a result of the struggles with the Khalkhas in Mongolia, migrated towards the Irtysh River in 1562 and eventually settled in Western and Central Kazakhstan. However, some Kalmyk groups could not stay in these lands for a long time due to various internal and external factors, and they began to move westward in certain periods starting from 1625. As a matter of

* Dr., mecnun.1925@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2002-235X.

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 13.01.2024, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 16.04.2024)

DOI: 10.47089/ıuad.1419241



Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License

fact, the Kalmyk groups, who migrated westward under the leadership of Taisha Kho-Orluk in 1630, were called the Idil Kalmyks in the historical literature. The attacks of these Kalmyk groups on the Nogai groups around Astrakhan during their westward migration caused the Russians to react them. Thus, serious struggles began between the Kalmyks and the Russians. However, the Russians could not achieve any success in their struggles with the Kalmyks. This situation allowed the Kalmyks to first invade the Idil River, and then to attack Russian cities both around the Idil River and in the North Caucasus. Taisha Daichin swore an oath to the Russians in 1649 in order to end the struggles between the two sides and ensure peace, but he soon broke it and took new ones in 1655, 1656 and 1657. Likewise, similar situations occurred during the reign of his grandson Ayuka. While the problems regarding expansion and oath continued between the Kalmyks and the Russians, the Russians started missionary activities against the Kalmyks causing a new problem to arise between the two sides. The aim of this article to reveal the problems between the Idil Kalmyks and the Russians in the 17th century. The study is discussed chronologically, and examined under three sections depending on the problems between the two sides. Archive documents and Russian literature are used as sources in the article.

Keywords: Kalmyks, Nogais, Astrakhan, Missionary, Kho-Orluk, Daichin

Giriş

Cengiz Han zamanında Baykal Gölü'nün batısında ve Altay dağlarının eteklerinde yaşayan Kalmuklar, Moğol İmparatorluğu'nun askerî kanadını teşkil etmişlerdir. Onlar, askerî açıdan bu özelliklerini Cengiz Han'ın torunları döneminde de devam ettirmişler, özellikle Kubilay Han ile batıya giderek 1271 yılında Çin merkezli Yuan Hanedanlığı'nın kuruluşunda rol oynamışlardır. Ancak Kubilay Han'ın ölümünün ardından Çin'de Moğol otoritesinin azalması ve birbiri ardına isyanların yaşanması neticesinde 1368 yılında Yuan Hanedanlığı dağılmış, dolayısıyla Kalmuklar ana yurtlarına geri dönmek zorunda kalmışlardır (Berber, 2014: 37-39).

Ana yurtlarına geri dönen Kalmuklar, burada başka bir Moğol grubu olan Halhalar ile mücadele etmeye başlamışlardır. Kalmuk Tayşası Togan, XV. yüzyılın başlarında Halhaların lideri Argutay'ı mağlup etse de onun halkını itaat altına alamamıştır. Buna karşın Togan'ın ölümünün ardından yerine geçen oğlu Esen, kısa süre içerisinde Halhaları itaat altına almayı başarmış ve kendisini tüm Moğolistan'ın hanı ilan etmiştir (Erdniev, 1985: 25).

Esen'in ölümünün ardından Kalmukların Moğolistan'daki siyasî gücü zayıflamış, Kalmuk-Halha mücadeleleri tekrar başlamıştır. Bu mücadeleler sırasında Halhalar tarafından birbiri ardına yenilgiler alan Kalmuklar, ilk önce 1552 yılında Orhon Nehri'ne, daha sonra da 1562 yılında İrtiş Nehri'ne doğru göç etmek zorunda kalmışlar (Puzanov, 2010: 125) ve nihayetinde Batı ve Orta Kazakistan'ı yurt edinmişlerdir. Ancak bir yandan doğuda Halha baskısı hâlen devam ettiği gibi kuzeydeki güçlü Rus garnizonları ve güneydeki Kazak Ordası tarafından yeni tehditlere maruz kalmaları diğer yandan da zaman içerisinde boy kavgalarının ve otlak bulma meselelerinin baş göstermesi, Kalmuklar arasında

yeni bir göç dalgasına neden olmuştur (Trepavlov, 2002: 411-412). Böylece 1625 yılından itibaren Dalay-Batur, Mangıt, Batur, Çokur, Guşi, Durguçi ve Ho-Urlük başta olmak üzere birçok Kalmuk tayşası, tek göç istikameti olan batıya doğru ilerlemeye başlamıştır (Tepkeev, 2014: 18:21). Bahsi geçen Kalmuk tayşaları arasından özellikle Ho-Urlük'ün batıya göçü önemlidir. Zira Ho-Urlük, etrafına topladığı kalabalık Kalmuk grupları ile beraber 1633 yılında İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgede hanlık kurmuştur. Tarih literatüründe İdil Kalmukları olarak adlandırılan bu gruplar, XVII-XVIII. yüzyıllarda Ruslar ile bazen dostâne bazen de hasmâne olmak üzere ciddi ilişkilerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada, XVII. yüzyılda iki taraf arasındaki olumsuz ilişkilere değinilecektir.

İdil Kalmukları-Rus İlişkilerinde Yayılma Meselesi

1630 yılının sonbaharında Tayşa Ho-Urlük, 6 oğlu ve 50.000 Kalmuk ile beraber (Tsürümov, 2007: 48-49) önce Karakum'a, ardından da Emba Nehri'ne göç etmiştir. Bu olay, Astrahan'daki Rus yönetimi ve Ulu Nogaylarla sürekli mücadele hâlinde olan Altıul Nogay mirzalarını Kalmuklar ile ittifak yapmak üzere harekete geçirmiştir. Altıul Nogay Mirzası Saltanay, Kalmuklar ile iletişim kurarak Astrahan civarında ikamet eden Ulu Nogaylara karşı ortak bir saldırı düzenleme teklifinde bulunmuştur (Bogayavlenskiy, 1939: 67). Saltanay'ın teklifini kabul eden Kalmuklar, 27 Aralık 1630 tarihinde Ulu Nogaylara saldırarak çok sayıda ganimet ve esir ele geçirmişlerdir. Bu durum karşında Astrahan nişancıları ve Ulu Nogaylar, Astrahan'dan yaklaşık iki günlük mesafede yer alan Sarazman çayırında Kalmukları kuşattılsa da ciddi bir başarı sağlayamamışlar, esirlerin ve ganimetlerin yalnızca bir kısmını kurtarabilmişlerdir (Novoselskiy, 1948: 224).

Kalmukların Ulu Nogaylar üzerindeki baskısını mücadele yoluyla bertaraf edemeyen Astrahan yönetimi, 1631 yılının Mayıs ayında diplomatik yollara başvurmaya karar vermiştir. Astrahan Askerî Valisi Fyodor Semyonoviç Kurakin, Tayşa Ho-Urlük'e mektup göndererek Ulu Nogayların Rus Devleti'ne bağlı olduklarını, bu nedenle onlara saldırmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Askerî Vali, aynı yılın ağustos ayında Astrahan'daki Kalmuk elçilerine "*Buhara ve Ürgenç'ten Rus şehirlerine gelen ticaret kervanlarının taciz edilmemesi*" yönünde ricada bulunmuştur. Ho-Urlük ise 12 Eylül 1631 tarihinde Askerî Vali'nin isteklerini kabul ettiğine dair yemin etmiştir (RGADA, F. 119, Op. 1, 1640 g., D. 3, L. 1-18). Ancak bu isteklerin Ho-Urlük tarafından hiçbir karşılık beklenmeden apar topar kabul edilmesi ilginçtir. Düşüncemize göre Ho-Urlük, bu istekleri kabul ederek muhtemelen Kalmukların batıya doğru yayılmasında Astrahan yönetimini gaflet içerisine düşürmek istemiştir. Nitekim kaynaklar, 1632 yılında Ho-Urlük'ün İdil Nehri'ne kadar sokulduğunu ve İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgede 40.000-50.000 kişilik karargâh kurduğunu belirtmektedirler (Sançirov, 2011: 68; Miyawaki, 2003: 146).

Ho-Urlük tarafından Astrahan yönetimine verilen sözlerin tutulmadığını, 1633 yılında Kalmuklar tarafından Ulu Nogaylara karşı yeni bir saldırının

düzenlendiğini görmekteyiz. 13 Nisan 1633 tarihinde yaklaşık 1.800 Kalmuk, Tepkir çayırındaki Urus ve Kanay mirzalara bağlı Ulu Nogay gruplarına saldırarak çok sayıda kişiyi esir almıştır. Bu olayın üzerine Astrahan yönetimi, Ulu Nogaylara yardım etmek için İvan Aristov komutasında askerî birlik hazırlamıştır. Askerî birlik, 22 Nisan'da Büyük Uzen Nehri kıyısında Kalmuklara yetişse de onlara karşı herhangi bir başarı sağlayamamış, mağlup olmuştur (RGADA, F. 127, Op. 1, 1633 g., D. 1, L. 106, 108-109, 112, 116-118, 139). Tarihçi S. K. Bogayavlenskiy'e göre bu savaş, Rusların siyasî prestijini azaltırken Kalmuklara ün kazandırmış; ayrıca daha önce Astrahan kuvvetleri hakkında yeteri kadar bilgisi olmayan Tayşa Dayçin¹, bu savaşın ardından kendisini İdil Nehri civarındaki bozkırların efendisi olarak kabul etmeye başlamıştır (Bogayavlenskiy, 1939: 69). Bu savaşın Kalmuklar açısından başka bir olumlu sonucu da İdil Nehri'nin doğusunda tutunamayacağını anlayan bazı Ulu Nogay gruplarının Don Nehri'ne göç etmesidir (Mannapov, 2008: 156). Ancak Ulu Nogaylar tarafından gerçekleştirilen bu göç hareketi son değildir. Zira İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgede kalabalık bir sayıya ulaşan Kalmukların Ulu Nogaylar üzerindeki baskıları devam etmiş, dolayısıyla da Ulu Nogayların yaşam alanı kısıtlanmıştır. 9 Ocak 1634 tarihinde İdil Nehri'nin doğusundaki Ulu Nogaylar, Kalmuklar tarafından yeni bir yenilgi almış, bunun sonucunda da Ulu Nogayların bir kısmı daha buldukları bölgeyi terk etmiştir. Tarihçi V. V. Trevpavlov'a göre bu olayın ardından İdil Nehri'nin sol kıyıları, yani doğusu, "*Nogay tarafı*" yerine "*Kalmuk tarafı*" olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Trevpavlov, 2002: 407).

Ulu Nogayların İdil Nehri'nin doğusunu terk etmelerinin ardından Kalmukların hâlâ yayılma çabası içerisinde olduklarını ve bu kez İdil Nehri civarındaki ve Kuzey Kafkasya'daki Rus şehirlerine saldırılar düzenlemeye başladıklarını görmekteyiz. Bu durum, Ruslar ile Kalmuklar arasında yayılma meselesinin hâlen devam ettiğine işaret eder.

İdil Kalmukları-Rus İlişkilerinde Yemin Meselesi

Bitmek bilmeyen iç meselelerden dolayı güç kaybederek 1616 yılında Rusların denetimine giren Ulu Nogay Ordası (Alpargu, 2016: 428), kısa süre içerisinde İdil Nehri civarındaki ve Kuzey Kafkasya'daki Rus şehirlerini doğudan gelebilecek dış tehlikelere karşı korumada tampon vazifesi görmeye başlamıştır. Ancak Ulu Nogayların Kalmuk baskısına dayanamayıp 1633-1634 yıllarında gruplar hâlinde İdil Nehri'nin doğusunu terk etmeleri, bahsi geçen bölgelerdeki Rus şehirlerini tehditlere açık hâle getirmiştir. Ayrıca Rus Devleti'nin dönem itibarıyla güney sınırlarında Lehistan ve Litvanya ile ciddi mücadelelere girişmesi, doğuda yeterince askerî kuvvet konuşlandırılmamasına, dolayısıyla da doğuda Ulu Nogayların askerî gücüne her zamankinden fazla ihtiyaç duyulmasına

¹ Ho-Urlük'ün oğludur. 1633 yılında Büyük Uzen Nehri kıyısında Ruslar ile Kalmuklar arasında meydana gelen savaşın ardından yapılan anlaşma sırasında kendisini babasının mirasçısı olarak tanımlamıştır. Bkz. (RGADA, F. 127, Op. 1, 1633 g., D. 1, L. 144).

neden olmuştur. Bu sebepten dolayı özellikle Astrahan yönetimi, bölgeden daha fazla Ulu Nogay göçünü engellemek amacıyla sert tedbirlere başvurmuştur. Mesela, Boris Mirza Kalmuklarla iş birliği yaptığı, Ali ve Çubarmamet mirzalar Kırım ile iletişim kurduğu ve Ak Mirza Kırım'a kaçmaya çalıştığı gerekçeleriyle Astrahan'da rehin tutulmuştur (Novoselskiy, 1948: 228).

Astrahan yönetimi tarafından Ulu Nogay göçünü engellemek amacıyla yapılan bu girişimler sırasında, 1635 yılının Ocak ayında, Tayşa Dayçin, yaklaşık 10.000 Kalmuk ile Astrahan önlerine yaklaşmıştır. Buna karşın Astrahan'daki askerî kuvvetler, Kalmuklarla sıcak temasa girmekten imtina etmişlerdir. Herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Kalmuklar ise ele geçirdikleri çok sayıda büyükbaş hayvan ve esirle birlikte geri dönmüşlerdir (RGADA, F. 127, Op. 1, 1635 g., D. 1, L. 1-4, 6-7, 10-13).

İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgede ikamet eden Kalmuklar, Batı Sibirya'daki Kalmuk gruplarıyla yaşadıkları birtakım anlaşmazlıklar nedeniyle bahsi geçen olayın ardından Ruslara karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunmamışlar, hatta Ruslarla olan ilişkilerin düzelmesi için çaba göstermişlerdir. 1636 yılında Tayşa Dayçin, Astrahan'a elçiler göndererek ticaret yapmak için izin istemiştir (Tsürümov, 2007: 58). Dayçin'in isteği, Astrahan yönetimi tarafından kabul edilse ve iki taraf arasındaki ilişkiler dönem itibarıyla olumlu bir seyir izlemeye başlasa da bu durum çok uzun sürmemiştir. Dayçin'in oğlu Dayan-Erke'nin 1642 yılının sonbaharında İdil Nehri civarındaki Ruslara karşı gerçekleştirdiği soygun girişiminin ardından iki taraf arasındaki ilişkiler tekrar bozulmaya başlamıştır (RGADA, F. 119, Op. 1, 1643 g., D. 1, L. 5-7, 10). Kalmukların 1644 yılının Ocak ayında İdil Nehri'nin batısına geçerek Kuzey Kafkasya'da yer alan Rus şehirlerinden Terek'e saldırılarının ardından (RGADA, F. 115, Op. 1, 1644 g., D. 1, L. 74-78, 145) ise iki taraf arasındaki ilişkiler tamamen kopmuş, mücadeleler tekrar başlamıştır (RGADA, F. 115, Op. 1, 1644 g., D. 1, L. 146-148; RGADA, F. 127, Op. 1, 1645 g., D. 1, L. 112; RGADA, F. 119, Op. 1, 1644 g., D. 2, L. 62-64).

İlişkilerin yeniden normalleşmesi amacıyla 1645 yılının yaz aylarından itibaren iki tarafın diplomatik temaslarda bulduklarını görmekteyiz. Bu temaslarda Rus tarafı, Kalmuklardan rehin bırakmalarını ve Kırım'a karşı düzenlenecek seferlere askerî destek vermelerini talep etmiştir. Kalmuk tarafı ise bu talepleri başlangıçta reddetmiş (RGADA, F. 119, Op. 1, 1645 g., D. 2, L. 291-293, 331-332), ancak daha sonra Çerkezlere karşı düzenlenecek saldırılara Rus kuvvetlerinin de katılmaları durumunda bu taleplerin kabul edilmesinin mümkün olabileceğini belirtmiştir. Buna karşın iki taraf arasındaki temaslarda uzadıkça Kalmuk tarafının özellikle rehin bırakma konusunda kaçamak cevap vermeye başlaması, Rusların kafasında Kalmukların güvenilirliğine dair birtakım şüphelerin oluşmasına neden olmuştur (RGADA, F. 119, Op. 1, 1646 g., D. 1, L. 6-10). Netice itibarıyla iki taraf arasında gerçekleşen diplomatik temaslarda olumlu sonuçlanmamıştır.

İki taraf arasındaki temasların olumsuz sonuçlanmasını bir bakıma Dayçin'in dönem itibarıyla İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgede bulunmayıp yerinin tez canlı ve diplomasiden yoksun kardeşleri, oğulları ve yeğenleri tarafından vekaleten doldurulmaya çalışılmasına bağlamak mümkündür. Öyle ki 1648 yılında İdil-Yayık nehirleri arasındaki bölgeye dönen Dayçin, barış amacıyla gelen Rus elçilerine olumsuz davranışlar sergiledikleri gerekçesiyle akrabalarını azarlamıştır (RGADA, F. 127, Op. 1, 1648 g., D. 1, L. 34, 131). Bununla birlikte Dayçin, iki taraf arasındaki ilişkilerin tekrar düzeltilmesi amacıyla derhâl Rus temsilcileriyle iletişime geçmiş, Çar'a ihanet etmeyeceğine, Çar'ı düşmanlarına karşı yapacağı mücadelelerde destekleyeceğine ve bir daha Kalmuklar tarafından Rus şehirlerine saldırı gerçekleştirilmeyeceğine dair 1649 yılında yemin etmiştir. (RGADA, F. 119, Op. 1, 1650 g., D. 1, L. 6-9).

İşte bahsi geçen yıl itibarıyla Dayçin tarafından edilen bu yemin, Ruslar ile Kalmuklar arasındaki ilişkilerde yıllarca devam edecek yeni bir meselenin başlangıcı olacaktır. Zira Dayçin, yeminini bozacak ve 1655 (RGADA, F. 119, Op. 1, 1655 g., D. 1, L. 76-80), 1656 (Preobrajenskaya, 1960: 65), 1657 (Khodarkovsky, 1992: 92) yıllarında yenilerini edecektir. Aynı şekilde onun torunu Ayuka da 1673 yılında ettiği yemini (Yılmaz, 2023: 80-81) bozacak ve 1677, 1683, 1710 yıllarında yenilerini edecektir (Tepkeev, 2018: 50-55, 84; Plipçuk, 2015: 142-143). Kalmuk tayşalarının yeminlerini bozmalarının en önemli nedeni, onları Rus liderlerden farklı algılamalarıdır. Rus liderler, Kalmuk tayşaları tarafından edilen yeminleri sadakat ve itaate dair verilen teminatlar olarak algılamışlardır. Kalmuk tayşaları ise yeminleri kendi çıkarları doğrultusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için bir araç olarak görmüşler, dolayısıyla yeminlerde belirttikleri sadakat ve itaate dair ifadelerle sıkı sıkıya bağlı kalmamışlar, kendi çıkarları için daha iyi bir fırsat yakaladıkları takdirde onları bozmuşlardır (Berber, 2010: 101).

İdil Kalmukları-Rus İlişkilerinde Misyonerlik Meselesi

Rus Devleti, çeşitli toprakları ele geçirebilmek ve buralarda yaşayan gayr-i Rus toplulukların merkeze entegrasyonunu sağlayabilmek amacıyla XIV. yüzyıldan itibaren misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. IV. İvan'ın 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı zapt etmesinin ardından ise misyonerlik faaliyetleri bilhassa İdil Nehri civarındaki gayr-i Rus topluluklara karşı sistematik bir şekilde yürütülmüştür (Topsakal, 2009: 139). Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki Kalmuklara karşı yürütülen misyonerlik faaliyetleri istisnâ bir sürece sahiptir. Zira onlara karşı misyonerlik faaliyetleri, ilk zamanlarda Rus Devleti tarafından değil, dindar Rus halkının inisiyatifi doğrultusunda yürütülmüştür. Bunun temel sebebi, Rus Devleti'nin özellikle askerî açıdan müttefiklik ilişkilerini sürdürebilmek amacıyla Kalmukların dinî inancına saygı göstermesi, dolayısıyla da ikili ilişkilere zarar verebilecek muhtemel girişimlerden kaçınmak istemesidir (Cuncuzov, 2014: 70-71).

Rus Devleti'nin ilk zamanlardaki misyonerlik faaliyetlerine dâhil olmasa bile 1660'lı yıllardan itibaren ülke sınırları dâhilindeki Ortodoks Kalmukların himâyesini üstlenmesi, iki taraf arasındaki ilişkilerin gergin bir hâl almasını beraberinde getirmiştir. Öyle ki 1661 yılında Tayşa Monçak, Çar Aleksey Mihayloviç'e gönderdiği elçiler vasıtasıyla Ortodoks Kalmukların kendisine teslim edilmesini talep etmiştir. Ancak Çar, bu talebi reddetmiş, hatta onlar için yerleşim yerleri oluşturmuştur. Bu durum, 1654-1667 tarihli Rus-Leh Savaşı yıllarında Rus Devleti'nin Kırım Hanlığı'na karşı yaptığı mücadelelerde Kalmuklardan askerî destek alamamasına neden olmuştur (Tepkeev, 2012: 22).

Rus Devleti'nin bahsi geçen dönemden itibaren ülke sınırları içerisindeki Ortodoks Kalmukların hâmilliğini üstlendiği gibi 1670'li yıllardan itibaren iç meseleler, siyasî hırslar ve işledikleri çeşitli suçlardan dolayı Rus şehirlerine kaçan Kalmuk aristokratları ve kaçaklarını vaftiz etmeye başlaması (Goryaev, Avliev ve Koltsov, 2018: 44), iki taraf arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmiştir. Rus Devleti, 1673, 1677 ve 1683 yıllarında Tayşa Ayuka tarafından edilen yeminler sırasında Rus topraklarındaki Ortodoks Kalmukların himâyesini üstlendiğini resmî bir şekilde karşı tarafa kabul ettirerek meseleyi bir bakıma kendi lehine çözmeyi başarsa da (Orlova, 2006: 41-42) bu, sadece kısa bir süreliğine geçerli olmuştur. Zira Rus Devleti, 1724 yılından itibaren misyonerlik faaliyetlerine hız vermiş ve bunu özellikle Kalmuklarla meskûn olan İdil-Yayık nehirleri arasındaki topraklara girerek yürütmüştür. Bu andan itibaren Kalmuklar, misyonerlik faaliyetlerine karşı hem diplomatik hem de fiziksel açıdan tepki göstermeye başlamışlardır (Cuncuzov ve Lyubiçankovskiy, 2017: 180-181; Kurapov, 2020: 41-43).

Sonuç

İdil Kalmukları ile Ruslar arasındaki meseleler hem siyasî hem de sosyal konularla ilişkilidir. İki taraf arasındaki siyasî meselelerin ortaya çıkışından Kalmuklar, sosyal meselelerin ortaya çıkışından ise Ruslar sorumludur. İki tarafın da meseleleri kendi lehine çözmeye çalışması, meselelerin sadece XVII. yüzyılda değil, daha sonraki zamanlarda da devam etmesine sebep olmaktadır.

İki taraf arasındaki meseleler, birbirlerini tetikleyen bir yapıya sahiptir. Nitekim Kalmukların kendileri için güvenli bir yurt bulmak amacıyla batıya göç ederek Rusların ve onlara tâbi olan Ulu Nogayların nüfuzundaki topraklara girmesi, akabinde de bu hareketlerinin kısa süre içerisinde yayılmacı bir tavra dönüşmesi sonucunda iki taraf arasında ilk mesele ortaya çıkmıştır. Bu meselenin çözümü için Rus liderler tarafından sunulan anlaşma şartlarına Kalmuk tayşalarının uymamaları yeni bir meseleyi beraberinde getirmiştir. Rusların Kalmukları devlete entegre ederek bahsi geçen meseleleri tamamen ortadan kaldırmak istemesi ve bu doğrultuda Kalmuklara karşı misyonerlik faaliyetleri yürütmesi ise iki taraf arasında yeni bir meseleye daha neden olmuştur.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Mecnun Tarık Yılmaz (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

- RGADA, F. 115, Op. 1, 1644 g., D. 1, L. 146-148
RGADA, F. 115, Op. 1, 1644 g., D. 1, L. 74-78, 145.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1640 g., D. 3, L. 1-18.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1644 g., D. 2, L. 62-64.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1645 g., D. 2, L. 291-293, 331-332.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1646 g., D. 1, L. 6-10.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1650 g., D. 1, L. 6-9.
RGADA, F. 119, Op. 1, 1655 g., D. 1, L. 76-80.
RGADA, F. 127, Op. 1, 1633 g., D. 1, L. 106, 108-109, 112, 116-118, 139.
RGADA, F. 127, Op. 1, 1633 g., D. 1, L. 144.
RGADA, F. 127, Op. 1, 1635 g., D. 1, L. 1-4, 6-7, 10-13.
RGADA, F. 127, Op. 1, 1645 g., D. 1, L. 112
RGADA, F. 127, Op. 1, 1648 g., D. 1, L. 34, 131.

II. Araştırma Eserler ve Makaleler

- Alpargu, Mehmet (2016). *Nogay Ordası*. Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları (s. 407-439). İstanbul: Ötüken.
- Berber, Oktay (2014). *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bogayavlenskiy, Sergey Konstantinoviç (1939). *Materiali po İstorii Kalmukov v Pervoy Polovine XVII Veka*. İstoriçeskie Zapiski 5 (s. 48-102). Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Cuncuzov, Stepan Viktoroviç (2014). *Kalmiki v Srednem Povoljye i na Yujnom Urale: İmperskie Mehanizmi Akkultüratsii i Problema Sohraneniya Etniçeskoj İdentičnosti (Seredina 30-x Godov XVIII-Pervaya Çetvert XX Veka)*. Orenburg: OGAU.
- Cuncuzov, Stepan Viktoroviç ve Lyubiçankovskiy, Sergey Valentinoviç (2017). *Missionerskaya Deyatelnost Nikodima Lenkeeviça v Kalmitskom Hanstve (1725-1734 Godı)*. *Noviy İstoriçeskiy Vestnik*, 3, s. 172-191.
- Erdniev, Uryubcur Erdnieviç (1985). *Kalmiki, İstoriko-Etnografiçeskie Oçerki*. Elista: Kalmitskoe Knijnoe İzdatelstvo.
- Goryaev, Mergen Sanaloviç, Avliev, Vyaçeslav Nikolayeviç ve Koltsov, Pyotr Mihayloviç (2018). *Rasprostranenie Hristianstva Sredi Naseleniya Kalmitskoy Stepi Astrahanskoj*

Gubernii v Posledniy Treti XVII – XVIII vv. *Gumanitarnie i Yuridiçeskie İssledovaniya*, 4, s. 43-48.

Khodarkovsky, Michael (1992). *Where Two Worlds Met: The Russian State and the Kalmyk Nomads, 1600-1771*. Ithaca-New York: Cornell University Press.

Mannapov, Marsel Muritoviç (2008). K Voprosu o Mejetniçeskih Kontaktah i Letnih Koçevkah Başkir i Kalmıkov v XVII v. v Stepnom Zavolje. *İzvestiya Altayskogo Gosudarstvennogo Universiteta, İstoriya, Politologiya*, 3(4), s. 156-159.

Miyawaki, Junko (2003). *History of the Dzungars: Introductory Survey*. History of Civilization of Central Asia (Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century) 5 (s. 142-152). Paris: Unesco Publishing.

Novoselskiy, Aleksey Andreeviç (1948). *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII Veka*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Orlova, Keemya Vladimirovna (2006). *İstoriya Hristianizatsii Kalmıkov*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.

Pilipçuk, Yaroslav Valentinoviç (2015). Kalmitkskoe Hanstvo vo Vremena Pravleniya Ayuka-Hana i Ego Otnoşenie s Tyurkami. *Srednevekovie Tyurko-Tatarskie Gosudarstva*, 7, s. 139-151.

Preobrajenskaya, P. S. (1960). *İz İstorii Russko-Kalmitkskih Otnuşeniy v 50-60-x Godah XVII v. Zapiski Kalmitkskogo NİİYALİ* (s. 49-83). Elista.

Puzanov, Vladimir Dmitreviç (2010). *Voennie Faktori Russkoy Kolonizatsii Zapadnoy Sibiri (Konets XVI-Naçalo XVIII v.)*. [Dissertatsiya na Soiskanie Uçenoy Stepeni Doktora İstoriçeskih Nauk, Rossiyskoe Akademiya Gosudarstvenniy Slujbi pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii].

Sançirov, Vladimir Petroviç (2011), K İzuçeniyu Toponimiki Oyratov i Kalmıkov (XVII-XVIII vv.). *Noviy İstoriçeskiy Vestnik: Nauçnoe İzdanie*, 29(3), s. 67-72

Tepkeev, Vladimir Toltaeviç (2014). Kalmitksko-Nogayskie Otnoşeniya v Naçale XVII Veka. *Oriental Studies*, 2, s. 16-21.

Tepkeev, Vladimir Toltaeviç (2012). O Poyavlenii Pervih Kreşennih Kalmıkov v Moskve v Seredine XVII v. *Noviy İstoriçeskiy Vestnik*, 33(3), s. 18-25.

Tepkeev, Vladimir Toltaeviç (2018). *Ayuka Han i Ego Vremya*. Elista: KalmNTS RAN.

Topsakal, İlyas (2009). *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Trepavlov, Vadim Vintseroviç (2002). *İstoriya Nogayskoy Ordi*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.

Tsürümov, Aleksandr Viktoroviç ve Kurapov, Andrey Alekseeviç (2020). Hristianizatsiya Kalmıkov v Rossiysko-Kalmitkskom Vzoimodeystvii v Kontse XVII-Seredine XVIII vv. *Vestnik Kalmitkskogo Universiteta*, 48(4), s. 38-45.

Tsürümov, Aleksandr Viktoroviç (2007). *Kalmitkskoe Hanstvo v Sostave Rossii: Problemi Politiiçeskih Vzaimootnoşeniy*. Elista: ZAO r NPP Jangar.

Yılmaz, Mecnun Tarık (2023), Elçilik Dairesi (Posolskiy Prikaz) Belgelerine Göre Tayşa Ayuka'nın 1673 Tarihli Yemini. *Anasay*, 26, s. 78-83.

ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУ ВОЛЖСКИМ КАЛМЫКАМИ И РУССКИМИ В XVII ВЕКЕ

АННОТАЦИЯ

После падения династии Юань в Китае калмыки вернулись в Монголию и начали борьбу с халхами за господство над ней. Тайша Эсэн сумел в середине XV в. подчинить себе халхов и провозгласил себя ханом всей Монголии. Однако, после его смерти политическая власть калмыков в Монголии ослабела, и вновь началась борьба между калмыками и халхами. В ходе этих боев калмыки, терпевшие одно за другим поражение, были вынуждены мигрировать сперва к реке Орхон в 1552 г., затем к реке Иртыш в 1562 г., и в конце поселились в Западном и Центральном Казахстане. Из-за внутренних и внешних факторов некоторые калмыцкие тайши не могли долго оставаться и поэтому после 1625 г. начали мигрировать на запад. Среди этих калмыцких тайшей особенно важное значение имеет миграция Хо-Урлюка на запад. Потому что Хо-Урлюк вместе с многочисленными группами калмыков в 1633 г. основал ханство в междуречье Волги-Яика. Эти группы, называемые в исторической литературе волжскими калмыками, в XVII-XVIII вв. имели с русскими серьезные отношения, как дружественные, так и враждебные. Данная статья посвящена проблемам между волжскими калмыками и русскими в XVII в. Тема статьи рассмотрена в хронологическом порядке и разделена на три части в зависимости от проблем между двумя сторонами. Статья написана с использованием архивных источников и русской литературы.

Осенью 1630 г. Хо-Урлюк вместе со своими 6 сыновьями и 50 тыс. калмыков переселился сначала в Каракумы, а затем к реке Эмбе. 27 декабря того же года калмыки напали на больших ногайцев в районе Астрахани и захватили много добычи и пленников. После этого события начались первые войны между калмыками и русскими, но последние не имели никаких успехов. Такое положение позволило калмыкам сначала вторгнуться в реку Волгу, а затем атаковать русские города, как вокруг реки Волги, так и на Северном Кавказе.

Для обеспечения мира и с целью положить конец борьбе между двумя сторонами, Тайша Дайчин дал шерть русским в 1649 г., но вскоре нарушил ее и принес новые в 1655, 1656 и 1657 гг. Точно так же его внук Тайша Аюка нарушил свою шерть, которую он дал в 1673 г., и принес новые в 1677, 1683 и 1710 гг. Самая важная причина, по которой калмыцкие тайши нарушили свои шерти, заключалась в том, что они воспринимали их иначе, чем правители Руси. По сути, шерти, данные калмыцкими тайшами, правители Руси воспринимали, как заверения в верности и послушании. Калмыцкие тайши, напротив, рассматривали шерти, как инструмент реализации своих идей в соответствии с собственными интересами, поэтому они не придерживались строго заявленных в шертах выражений верности и послушания, и нарушали их, если получили лучшую возможность реализовать свои интересы.

В то время, как между калмыками и русскими продолжались проблемы, связанные с экспансией и шертей, русские начали миссионерскую деятельность

против калмыков, что привело к возникновению новой проблемы между двумя сторонами. При этом, со временем правители Руси основали на предалах страны поселения для православных калмыков, а также начали обращать в православие калмыцких аристократов и беглецов, бежавших в русские города из-за внутренних проблем, политических амбиций и различной противоправной деятельности, что еще больше ухудшило отношения между двумя сторонами. Хотя правителям Руси в каком-то смысле удалось решить миссионерскую проблему, но это было действительным лишь в течение короткого времени. Таким образом, с 1724 г. правители Руси активизировали миссионерскую деятельность против калмыков. Эта ситуация заставила калмыцких тайш вновь поднять миссионерскую проблему.

Ключевые слова: Калмыки, Ногайцы, Астрахань, Хо-Урлюк, Дайчин